

A NÉVELŐK ALAKI KÉRDÉSEI AZ ÚN. HUSZITA BIBLIA KÓDEXEIBEN

P. KOCSIS RÉKA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

1. Bevezetés

Az ún. Huszita biblia¹ néven emlegetett nyelvmélcsoport – a Bécsi és Müncheni kódex, valamint az Apor-kódex zsoltárainak a 2. kéz által másolt része – nyelvével kapcsolatban más és más szempontú vizsgálatok eredményeképpen a szakirodalomban időről időre felmerült, hogy a kódexek fordítói nagyfokú nyelvi tudatossággal rendelkeztek. Rendre bebizonyosodott, hogy – Berrár Jolán szavait idézve – „a Huszita Biblia nyelve nem egyszerűen egy nyelvjárás – vagy egy ember – természetes szóhasználatát tükrözi, hanem tudatos, mesterséges alakítás eredménye” (Berrár 1957: 403). Jelen írás ebbe a mikroelemzésekkel dolgozó hagyományba illeszkedik: a három kódex vonatkozó részeinek névelőit vizsgálja elsősorban alaki szempontból, és ehhez kapcsolódva a névelőkkel megegyező formájú, forrásukként szolgáló *a*, *az*, továbbá az *e*, *ez* mutató névmásokat. A névelőkkel kapcsolatban óvatos kijelentések fogalmazódtak meg arra vonatkozóan, hogy a korabeli és későbbi kódexekhez viszonyítva ezek a kódexek arányaiban sokkal többször alkalmazzák a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt az *a* formát (l. pl. Imre 1953: 349; I. Gallasy 1992: 720), de részletes vizsgálat eddig nem történt. Az elévzett vizsgálat tanulságait foglalja össze a tanulmány.

2. Az ún. Huszita biblia kódexekre vonatkozó kutatások tekintettel a tudatosság szempontjára

A szövegegyüttes összetartozásának alapja – és névadója – a mellékjeles helyesírás, ez a merőben újat hozó hangjelölési rendszer, amely e három kódexben jelenik meg először és legkövetkezetesebben. Kniezsa István e kódexek helyesírását egységesnek és minden keveréktől mentesnek jellemezte (Kniezsa 1952: 182), és hangot adott azon véleményének, hogy „bár bibliafordítónk a helyesírási elveit sehol nem fejtette ki elméletileg, a ránk maradt szövegek világosan mutatják, hogy ezek Husz elveivel a legtökéletesebben megegyeznek” (i. m. 147). Érdeemes szem előtt tartani ugyanakkor, hogy a kódexek másolat mivoltából következően vannak köztük eltérések. (1989-ben Szabó Flóris egy vitaindítónak szánt cikkében Husz hatását megkérdőjelezte, és a cseh, valamint a magyar mellékjeles helyesírást egy közös töről eredőnek gondolta [Szabó 1989:

¹ Az „ún.” elemet Korompay Klára nyomán alkalmazom, aki évek óta következetesen használja és javasolja a használatát, mert ahogy írja, „noha személy szerint úgy gondolom, sok érv szól a huszita eredet mellett, mindaddig, amíg ennek alapos megvitatása e téren nagyobb bizonyosságot nem hoz, azt tartom helyesnek, ha az elnevezés nem sugall határozott állásfoglalást, hanem érzékelteti a helyzet nyitottságát” (Korompay megj. e.).

120–3]. A kérdés vizsgálatát és Szabó érveinek a helyesírás-történet felőli cáfolatát lásd Korompay 2015.)

A három kódex fordítási módszereivel és forrásaival Hadrovics László (1994) foglalkozott, aki azon helyek és szavak eredetének járt utána, amelyek a latin szöveg alapján nem voltak levezethetők. Feltételezte, hogy ilyen esetekben más nyelv értelmezése hathatott mint segédforrás, így jutott el egykorú cseh és német fordításokig, amelyek – vagy a közös latin eredetik – a kérdéses szavak forrásául szolgálhattak. A MünchK.-szel leginkább rokonságot mutató, Csehországban készült és használt Viler-féle Újszövetség a többi korabeli német fordítással ellentétben például a *pharisaei*-re a *die Abgeschiedenen*-t használja, melynek magyar tükörfordítása a *leváltak* (i. m. 27). A fordítás kényszerű különbséget tesz az *anima* és a *spiritus* fordításában is, előbbit a *lélek*-kel, utóbbit a *szellem*-tel adja vissza. Egy hiteles bibliafordításban ennek a különbségtételnek nagy fontossága lehetett: a német *Seele* és *Geist*, valamint a cseh *duše* és *duch* egyaránt képes volt érzékeltetni a különbséget, a magyarban viszont valamelyikre megfelelőt kellett alkotni (i. m. 101–3). Mindezek és a további példák nyilvánvalóan mutatják a tudatos következetességet, amely azonban nem eshetett egybe a természetesen használt kifejezésekkel. Hadrovics kiemeli, hogy a fordításnak érdeme a „pontosságra való törekvés és a feszes filológiai fegyelem” (i. m. 52).

Ennek a fegyelemnek szép példája a hasonlító kötőszók szisztematikus és következetes használata, amelyre Berrár Jolán (1957) mutatott rá. A fordító „igyekszik tudatosan rendet teremteni a hasonlító kötőszók sokféleségében, és a különben azonos használatú (szinonim) magyar kötőszók egyikét egyik, másikat másik – szintén egymás közt felváltva használható – latin kötőszó megfelelőjévé teszi meg. Ilyen törekvést más, a Huszita Bibliától független kódexekben nem figyelhetünk meg” (i. m. 397). Ezek a „nyilván önkényesen megállapított megfelelések” egyfajta „középkori értelemben vett megfontoltság”-ot tükröznek (uo.). Külön tanulságos a *quasi* és a *tamquam* esetében használt *monnal*, amely valószínűleg a fordítók alkotása, mert más kódexekben nem található rá példa (i. m. 397–8).

Rácz Endre (1963) egy hosszabb tanulmány részeként az *itaque* latin következtető kötőszó Huszita biblia-beli fordításával foglalkozott, mivel a fordító(k) módszere eltérést mutat a kor általános gyakorlatától. A többi 15–16. századi kódextól eltérően, ahol a következtető mondatok általános kötőszava az *azért*, a Huszita biblia kódexeiben az *és úgy*, *és így* felel meg az *itaque*-nek. Ez a szókapcsolat „természetes belső nyelvfelődés eredményeképpen is létrejöhetett (főleg az utóbbi), a Huszita Biblia azonban az *itaque*-nak vele való fordításában olyan következetességet és sajátosságot mutat, amelyeknek alapján ezt az alakulatot itt az *itaque* mesterséges tükrözésének tekinthetjük” (i. m. 26). Ebben a tekintetben a BécsiK. a következetesebb: egyszer sem szerepel benne más az *itaque* megfelelőjeként; a MünchK.-ben kétszer *azért*, egyszer pedig *és* áll, melyek „minden bizonnyal valamelyik másoló változtatásai” (uo.).

A BécsiK. és a MünchK. különféle módon ékezett *e* betűi és a velük jelölt hangértékek legrészletesebb vizsgálatát Imre Samu (1960a, 1960b, 1964) végezte el. Imre a feldolgozás eredményeként arra jutott, hogy „a huszita biblia helyesírásának megalkotói – bizonyos paleográfiai, helyesírási jellegű kötöttségek mellett – az *e* jellel az *ě*, *é* fonémának az adatait kívánták jelölni, amelyeknek a maguk korában nem volt *ö*-zö, illetőleg *i*-zö változata. Az *é* jellel pedig azokat, amelyeknek élt ilyen változatuk. Ez a

jelölési szándék a huszita biblia öt keze közül leginkább a BécsiK. 1. kezétől ránk maradt másolatban tükröződik, de természetesen itt is csak bizonyos következetlenséggel valósult meg. Egy ilyen jellegű törekvés körvonalai azonban egyes gazdagon adatolt morfé-mákban – elsősorban a szótövekben – eléggé határozottan kirajzolódnak” (Imre 1964: 61).

A BécsiK. névszóragozásával kapcsolatban Korompay Klára említi, hogy míg emlékeink többségét nagyfokú tarkaság jellemzi, addig a kódex ilyen szempontból „saját kora nyelvi átlagát messze meghaladó rendszer” (Korompay 1988: 608). A 25 tagú névszóragozási rendszer mindössze négy ponton tér el a mai köznyelvi normától. Korompay is felhívja a figyelmet arra, hogy ez „magas szintű nyelvi tudatosságra vall”, és kizártnak tekinti, hogy a rendszer a fordító nyelvjárását tükrözné, inkább korai „normatív törekvés”-ként értékeli a jelenséget (i. m. 609).

Gugán Katalin a tagadó mondatokban az igekötők és a névszói-igei állítmány névszói részének viselkedését vizsgálva megállapította, hogy az igekötők esetében két fő minta élt egymás mellett az ó- és középmagyar korban: az innovatív, feltehetően igemozgatással előálló tagadószó-ige-igekötő és a konzervatív igekötő-tagadószó-ige szórend. Az előbbi sokáig marginális maradt az utóbbival szemben, és a változatok versengésére, valamint az innovatív minta térhódítására feltehetően az újmagyar korban került sor (Gugán 2015: 153). Feltűnő azonban, hogy a Huszita biblia szövegahagyományához tartozó kódexek esetében a fordított szórend aránya kiemelkedően magas a többi kódex döntő többséggel megszakított szórendű adataihoz képest (i. m. 158–9). A szerző szerint a jelenség minőségében is különbözik az eddig megfigyelt, tudatos fordítói megfontolást tükröző egyezésektől, mert jelen esetben „a latin közvetlen vagy közvetett hatása nagy valószínűséggel kizárható” (i. m. 159). A lokalizálható adatok viszonylag csekély száma miatt azonban egyelőre nem tudunk olyan nyelvjárásról, amely a kérdéses szósortrendet részesítette volna előnyben (i. m. 168).

A szakirodalomban időről időre felbukkan egy másik kérdéskör, amely a vizsgált témához érintőlegesen kapcsolódik, így itt most csak utalok rá. A kérdések a következők: a jelenségek közül mi származik a fordító(k)tól, és mi a másolóktól, mi jellemzi a kezeket, és kik lehettek azok. Ha ezekre valamelyes biztonsággal választ tudnánk adni, akkor elvileg a nyelvtani jelenségek alapján a szöveg egyes részeit fordítókhoz lehetne kötni. A kérdéskör – sok spekulációt is tartalmazó – szakirodalmából Imre Samu megállapításait idézem, melyek a témához legszorosabban kapcsolódnak. Imre az *e* hangok vizsgálata kapcsán megállapítja, hogy a BécsiK. kézváltásaival összevetve a kép a másolók gyakorlatát tükrözi. A két kéz ötször váltja egymást, és mindig megfigyelhető az egyéni sajátosságok. A MünchK. esetében a válasz nem ilyen egyértelmű, de mivel teljesen eltér a BécsiK. mindkét vizsgált kezétől, Imre a jelhasználat mögött ebben az esetben is a másolót feltételezi (1960a: 164). Egy másik tanulmányában meg is jegyzi Németi Györgyről, hogy „... – talán német anyanyelvű volta miatt – nem érzékelt elég világosan az *e* : *ē* közötti különbséget, s így az eredeti kéziratban ebből a szempontból ő valószínűleg csak torzított” (1960b: 447, 1. lábjegyzet).

3. Megjegyzések a kódexek határozott névelőiről

A BécsiK.-ről átfogó nyelvtani munka jelent meg Károly Sándor (1965) tollából, a névelők vizsgálata azonban a tervezett, de el nem készült szintaktikai kötetben kapott volna helyet. Elvégezte viszont a kódex névelőinek vizsgálatát Imre Samu, aki a kérdést

funkcionális szempontból közelítette meg, és megállapította, hogy a kódexnek „igen gazdagon kifejelett névelő-rendszere van. Ha a névelő mai használatát teljes terjedelmében, a maga szabályszerűségeivel nem találjuk is meg, a mai használat alapját feltétlenül felismerhetjük, s azt mondhatjuk: a kódexben a határozott névelő mai használatának szinte minden esetére találhatunk már példát” (Imre 1953: 351).² A tanulmány sorra veszi a megfigyelhető tendenciákat és szabályszerűségeket. A jelöléssel, fonetikai helyzethez való igazodással részletesen nem foglalkozik, csak megjegyzi, hogy a Huszita biblia kódexeiben ritkán található *az* mássalhangzóval kezdődő szavak előtt, általában *a* vagy *a* áll előttük (i. m. 1953: 349).³

A három kódex mondattanát a 20. század elején doktori értekezésben feldolgozó Bogner Mihály néhány oldalon keresztül a névelőkkel is foglalkozik: saját korának nyelvallapotával veti össze a kódexek egyes helyeit. Kiemeli, hogy a három kódex feltűnő kivételt képez a rövid és hosszú forma következetes használatában, és ír a hiányjel szerepéről is (Bogner 1912: 63–6).

A TNyt. megfelelő fejezetében többször előfordul a három kódex. A szerző a fonetikai helyzethez való igazodással kapcsolatban „viszonylag következetes”-ként jellemzi őket (I. Gallasy 1992: 720), az *a*-formával foglalkozva pedig kiemeli, hogy használatában a MünchK. viszonylagosan egységes képet mutat (i. m. 718).

4. A határozott névelő kialakulása és alaki jellemzői

A határozott névelő belső magyar fejlődés eredménye, az ómagyar korban keletkezett más nyelvek hatásától függetlenül. A szófaj a főnévi mutató névmásból vált ki. A névmás névelővé módosulása szintagmatikus helyzethez, a névelői helyzethez kötött: csak főnév, illetve főnévi szerkezet előtt álló, szerepében kijelölő jelzői, formájában toldalék nélküli *a(z)* válhat névelővé. Mivel a névelő és az előzményszófaj sok esetben hasonló funkciókat lát el, és alakjuk általában egyezik, ezért mind a szinkroniában, mind a diakroniában számtalan az összefonódó eset. Nem feltétlen csak utólag nem tudjuk megállapítani, hogy a két szófaj közül melyikkel van dolgunk, hanem már a korai ómagyar korban is a rendszer részét képezte egy átmeneti jellegű nyelvi eszköz, a „névmás-névelő”. Ez egyrészt névelőelőzmény, másrészt később is megmaradt mint önálló szófaj (I. Gallasy 1991: 461). Egedi Barbara (2014: 96–100) vitatja a névelő-előzmény bevezetésének szükségességét, és amellet érvel, hogy pusztán formai alapon a két szófaj ugyan nem különíthető el, de szemantikai alapon már a legkorábbi összefüggő szövegelemlektől kezdve igen, és „grammatikai értelemben véve teljes mértékben kialakult névelőről és névelős szerkezetről beszélhetünk, amelynek előfordulása szabályokkal következetesen leírható, és csupán sokkal szűkebb használati köre különbözteti meg mai utódjától és a mai magyarra jellemző »túldetermináló« szerkezetektől” (i. m. 98).

A névelő grammatikalizációjának, szófaji elkülönülésének, megerősödésének és terjedésének ideje a kései ómagyar kor. A névelővé válás az *a* forma megszaporodásával jár együtt, „a kétalakú névelő, az *a* és *az* formák fonetikai helyzettől függő váltakozása

² Kiemelés az eredetiben.

³ Imre a megfelelő bekezdésben – nyilvánvalóan tévedésből – következetesen felcseréli a *magánhangzó* és *mássalhangzó* szavakat (vö. Imre 1953: 349).

is a kései ómagyar korban terjed el; a mássalhangzóval kezdődő szó előtti *a* forma terjedése ugyanarra a korszakra esik, amelyre magának a névelőnek a kialakulása. A folyamat elhúzódó, későn általánosul, és korszakunk [ti. a kései ómagyar kor – PKR.] utánra is messze átnyúlik. Lassú, nehezen egységesülő változásról van szó” (I. Gallasy 1992: 717). Hosszú ideig az *az* mássalhangzó előtti helyzetben uralkodó formának látszik névelőként is, nemcsak névmásként és névmás-névelőként (uo.). Tehát mivel mind a grammatikai, mind az alaki szétválás kezdetben csak részleges és viszonylagos volt, sok a nem egyértelműen elemezhető eset (i. m. 716–7).

A ma is használatos *a* és *az* formán kívül átmeneti esetek is léteztek: a hosszú mássalhangzót tartalmazó változat pl. *akkirály*, *annép*. E formák kialakulására két magyarázat született: vagy az *az* *z*-je hasonult a rákövetkező szó első mássalhangzójához, vagy az *a* és a rákövetkező szó második hangja, vagyis első magánhangzója közötti helyzetben a szókezdő mássalhangzó geminálódott. Az élőbeszédben ez a jelenség gyakoribb lehetett, mint a fennmaradt írásos emlékekben, ezért is kerülhetett bele ennyi a kódexek szövegébe. „A módosult formákkal viszonylag kisebb számban találkozunk, s az ilyen adatok megjelenése nem is elszigetelt, többnyire együtt szerepelnek a magát még sokáig fenntartó (mássalhangzó előtti) *az*-os alakokkal, illetve az *a*-val is” (I. Gallasy 1992: i. m. 718–9). Szintén átmeneti eset az a jelenség is, ha hiányjelzéssel (*a*, *a'*) utalnak az egykori *z*-re, illetve amikor a névelőt a rákövetkező szóval egybeírják (uo.).

A formai ingadozások valószínűleg több okra is visszavezethetők, mint például a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat közötti, továbbá nyelvföldrajzi és műfaji, stílusbeli különbségekre. Azonban gyakran egy nyelvemlék, sőt akár ugyanaz a mondat is tartalmazhat akár ugyanaz előtt a szó előtt *a*-t és *az*-t is, de „sem szófaji, sem jelentéstani, sem hangtani kötöttségek nem látszanak szerepet játszani egy-egy névelői alak kiválasztásában” (i. m. 720).

A veláris alak mellett szót kell ejteni a palatális mutató névmásról is, amely – a TNyt. megfelelő fejezeteinek tanúsága szerint – az ómagyar korban szintén elindult a névelővé válás útján. A palatális mutató névmásnak is van pusztá vokálisból álló formája, amely napjainkban is használatos, pl. *e ház*. A kései ómagyar korban ez az alak ritka volt, de a korszak egészéből vannak rá adatok. A névmás alakja idővel alkalmazkodni kezdett a fonetikai helyzethez. Ez a folyamat is a kései ómagyar korban kezdődött, de az alaki elkülönülés sokáig elhúzódott (G. Varga 1992: 502). Mivel a palatális főnévi mutató névmás is funkcionált kijelölő jelzőként, ezért állhatott névelői helyzetben is. Ez a névelői helyzet és a tipikus névmási, közelre mutató funkció lehetőséget adott a névelőzés felé mutató névmáshasználatra, amely azonban megrekedt egy speciális szinten, és az alkalmazás szabályai mentén elkülönült névelővé váló veláris párjától (I. Gallasy 1992: 741).

A pusztán vokálisból álló *e* formák több irányból is létrejöhetnek: továbbélése lehet az ugyanilyen alakú névmásnak, és idővel az *ez* is rövidülhetett. Az *e* alak alkalmazása ugyanakkor ritka, sokkal ritkább az *ez*-nél, és ugyanez mondható el az *a* : *az* arányához viszonyítva is, az *a*-éhoz mérten az *e* használata szinte kivételszerű. Ezt a ritkaságot az magyarázza, hogy mivel az *a* forma lekötődött a névelő alakjául, alkalmazása sűrűbb lett, gyakoribb az eredeti névmási használatnál, viszont az *e*, *ez* nem járta meg a névelővé válás útját, így az alaki szétválásra nem volt szükség. Született olyan vélemény is, hogy hangrendi illeszkedés van a névmás-névelő és a névszó között, ezt azonban Gallasy vizsgálatai nem támasztották alá (I. Gallasy 1992: 742–3). Az *e*, *ez* alak

közélre mutató funkciója miatt le is kötődött bizonyos szavak mellett. Ilyen pl. az *e(z)* *világ* szókapcsolat, melynél a 'mi földi világunk' : 'túlvilág' szembenállás motiválja a közelre mutató formát. Ugyanez figyelhető meg az időbeli meghatározásban a közelinek a kifejezésére pl. *e(z)* *napon* (I. Gallasy 1992: 744).

A korszakra tehát jellemző volt a palatális főnévi mutató névmás jelzői, így névelői helyzetű alkalmazása is, viszonylag gyakrabban, mint a későbbi korszakokban. Nem látott el azonban minden névelői funkciót, pl. a névelőre legjellemzőbbet, a prezentálást sem (I. Gallasy 1992: 745).

Haader Lea az *e-* előtagú vonatkozó névmások kódexelőfordulásai alapján bizonyos területi kötöttséget feltételez, mely szerint mintha a palatális alakok a talán dunántúli kódexekben fordulnának elő gyakrabban (Haader 1993: 136–7). Ugyanez esetleg érintheti a palatális mutató névmás használatát, előfordulásait is, a kérdés azonban a kódexeknél biztosabban lokalizálható nyelvemlékek vallatása nélkül nem dönthető el.

5. A kódexek névelőinek alaki szempontú vizsgálata

5.1. A vizsgált anyag és egyes módszertani problémák

A múlt év óta már mindhárom kódexnek a kritikai kiadása hozzáférhető, így azonos szempontok szerint végezhető a vizsgálat; tehát az Apor-kódex esetében sem az eredeti kéziratból kell dolgozni, így nem a kutatóra, hanem a közreadókra hárult mindhárom esetben az egybeírás–különírás sok esetben valójában eldönthetetlen megkülönböztetése. A Bécsi és Münchener kódex esetében a kiadásokban a szöveg latin változata is szerepel, az Apor-kódex zsolttárainak szövege mellé pedig a kiadás nyomán a Psalterium Gallicanumot, a később a Vulgata részévé tett zsolttárfordítás-változatot tehetjük (Szentgyörgyi 2014: 37–9). Az Apor-kódex esetében hangsúlyozni kell, hogy sokszor az egyszerűség kedvéért a kódex egészére a huszita mellékjeles helyesírási és fordítási hagyományba illeszkedőként utalunk. Valójában azonban mind helyesírási, írásképi, jelentéstani és fordítási szempontok alapján csak a kódex második keze által másolt 139 lapnyi szakasz tartozik ide, amely az 50–150. zsolttárokot tartalmazza (hiányokkal) és a zsolozsmához tartozó szövegek első sorozatát (Haader–Kocsis 2014: 25–7). Annak ellenére, hogy ezek a himnuszok feltehetően köthetők a Huszita biblia képviselte szöveggyománnyhoz (Szentgyörgyi 2014: 47–8, 52), mégis valamennyire külön kezelem őket, mert a másik két kódextől eltérően, közülük csak néhány bibliai szöveg.

A három kódex vonatkozó anyagán összesen hét kéz dolgozott, ezek közül azonban három csak nagyon keveset másolt (BécsiK. 3.: 4 lap, MünchK. 2.: 4 sor, MünchK. 3.: 4 hasáb), így anyaguk főleg csak összehasonlításra használható. Mivel a BécsiK. első keze 107 lapot másolt, az ennél többet másoló kezek esetében (BécsiK. 2.: 213 lap, MünchK. 1.: 201 lap, AporK. 2.: 139 lap) is a 100 körüli lapszám vizsgálatát tűztem ki célul.⁴ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez a szövegmenyiség tekintetében nem lehet teljesen azonos, mert a Bécsi és az Apor-kódex egy-, a Münchener pedig kéthasábos

⁴ A vizsgált szakaszok kezekre bontva, a megfelelő tartalmi részekkel a következőképpen alakulnak. BécsiK. 1.: 1–101, 104, 285–289, 303–305, 315 = 107 lap, történeti könyvek és kispróféták; BécsiK. 2.: 102–103, 105–147, 247–284, 290–302, 306–314, 315–320 = 109 lap, kispróféták; MünchK. 1.: 8ra–25vb, 50ra–66rb, 67va–68vb, 90ra–107vb = 108 lap, evangéliumok; AporK.

kódex, és a sorok száma is eltér, mégis a lapokat mint egységeket tartottam a legmegbízhatóbb igazodási pontnak. Ahol lehetett, a mintákat igyekeztem a kódex különböző részeiből venni, hogy a másolási folyamat esetleges változásait is tükrözzék.

Már a névelők kialakulásáról írottaknál szó esett arról, és Imre Samu (1953: 349–51) is hosszasan foglalkozott vele a névelőkről szóló tanulmányban, hogy nagyon nehéz ebben a korban elválasztani a határozott névelőket az előzményszófajtól, sok esetben pedig nem is lehet, sőt nem is kell. Az átláthatóság miatt azonban kénytelen voltam minden adatot kategóriákba sorolni. Mutató névmásnak csak azokat az adatokat tekintettem, ahol a párhuzamos latin szövegben szerepel valamilyen névmás (az *illa, ipse, hic, iste, is, ea, id* alakjai), továbbá ahol a szerkezetet (szintaktikai vagy egyéb okból) egyértelműen csak mutató névmással lehet magyarrá fordítani, pl. „et qui non colligit mecum, dispergit” : „&⁵ ki nem goit ènuèlem a· himt” (MünchK. 68vb), „*hic est qui verbum audit*” : „Ez az ki hall’a az ígét”(MünchK. 19vb), „*Quis erit ex vobis homo...*” : „Ki az èmbez tú kőzzöllétec” (MünchK. 18ra).

A többi adatot, ahol nincs latin megfelelő – egy később tárgyalandó speciális csoport kivételével –, névelőnek tekintettem. Ez lényegében megegyezik Imre Samu módszerével, amelyet Gallasy egyik állítása is megerősít: „amennyiben a szövegbeli *a, az*-ok között több prezentatív funkciójú is van, még bizonyosabb az adott szövegben a névelői szófaj jelenléte” (I. Gallasy 1992: 738–9).

A teljes igazság kedvéért azonban meg kellett különböztetni még egy kategóriát, ezek a „határesetek”. Ezeknél a szerkezeteknél nem lehet eldönteni, hogy az *a/az* névelőként vagy névmásként, utalószói szerepben van-e jelen a mondatban, és a latin sem tájékoztató jellegű. Pl. „*az akazto faza kit kézeitè vala Ma2doheufnac*” (BécsiK. 64) esetében, ahol a latin megfelelő „*in patibulo, quod paraverat Mardocheo*”, a szövegrész jelenthetné azt is, hogy ’arra az akasztófára’, és azt is, hogy ’az akasztófára’. Tulajdonképpen inkább lehetnének névelők, mint névmások, mert találunk arra is példát, hogy ugyanebben a szerkezetben a latinban névmás is van, de ezeknek a magyar fordítása szerkezetileg nem különbözik a latinban névelő nélkül álló változatokétól: „*Ibi fuerunt gigantes nominati illi, qui...*” : „Hol voltanac a *nèuèzètès oziafok kic...*” (BécsiK. 104). Ugyanakkor az előbbi példa miatt ezeket a latin megfelelő nélküli adatokat nem lehet egyértelműen a névelő kategóriába sorolni. Hasonlóképpen eldönthetetlenek a *hic est* szerkezetes mondatok magyar megoldásai abban az esetben, ha nem vonatkozó mellékmondat követi őket. Pl. „*Hæc est amphora egrediens*” : „Ez a· kimenø korfo” (BécsiK. 300). A választást az is nehezítené, hogy a kijelölő jelző – az *e* mai használatához hasonlóan – a ragos névszók előtt is ragtalan alakban szerepel. Ezeket tehát szintén a határesetek közé soroltam.

2.: 37–176 = 139 lap, zsolttárok és himnuszok. A BécsiK. 93–96. lapjai az eredetiben üresek, a 137–138. lapokhoz tartozó levél pedig ki van szakítva. Ezeket a hiányokat természetesen figyelembe vettem a lapok kiválasztásakor, de a felsorolásban nem jelzem külön – ebből adódik a lapok sorszáma alapján várt, és a valóságos adat közti eltérés. Az Apoc-kódex esetében a hiányzó lapok nem viselnek önálló sorszámot.

⁵ Technikai okokból a Huszita bibliában az *és* jelölésére használt, fejjel lefelé fordított 2-esre emlékeztető jelet a & jellel vagyok kénytelen helyettesíteni.

5.2. A kezek névelőjelölése

Ahogy a 2. táblázat számszerűsített adataiból világosan kitűnik, a kódex valamennyi keze a fonetikai környezethez igazítja a határozott névelőket, jelölés tekintetében azonban nincs két egyformán dolgozó másoló. Az összesen hét kéz közül a négy többet író esetében lehet biztosabban megfogalmazni a tendenciákat, a kisebb kezek inkább csak kiegészítésként szolgálhatnak.

A Bécsi és a Münchener kódex esetében van egy-egy hiányjelező, egy-egy hiányjelet nem használó és egy-egy túl keveset író kéz. A pusztán *a* formát használja jellemzően a BécsiK. 1., a MünchK. 3. és az Apor-kódex 2. keze; a hiányjelezett *a·* alakot pedig a BécsiK. 2. és a MünchK. 1. keze. Az Apor-kódexbeli kéz anyagában a hiányjelezés egyáltalán nem jelenik meg. A BécsiK. 2. keze a rövid palatálisokat is középső helyzetű ponttal látja el, ez más kézre nem jellemző (vö. 1. táblázat).

1. táblázat:

Az egyes kezek által jellemzően használt veláris és palatális formák

BécsiK. 1.	<i>a</i>	<i>è</i>
BécsiK. 2.	<i>a·</i>	<i>è·</i>
MünchK. 1.	<i>a·</i>	<i>è</i>
MünchK. 3.	<i>a</i>	<i>è/e</i>
AporK. 2.	<i>a</i>	<i>e</i>

Valahányszor váltják egymást a kezek, azonnal mindegyik a saját szabályrendszerét követi, nem figyelhető meg az átlagosnál nagyobb bizonytalanság a váltásoknál, akárcsak az Imre Samu által vizsgált *e* hangok esetében. A névelők jelölési módja tehát a másolókat jellemzi, és a fordítók, az eredeti kézirat gyakorlatáról nem nyújt egyértelmű felvilágosítást.

A kezek névelőhasználatát számszerűsítve a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat:

Az egyes kezek névelőinek száma és formája

	<i>a</i> + msh	<i>a</i> +egybeírva	<i>a·</i> + msh	<i>an...</i>	<i>az</i> + mgh	<i>az</i> + msh
BécsiK. 1.	221	108	61	36	113	8
BécsiK. 2.	-	-	485	3	151	8
BécsiK. 3.	2+1	-	3	-	1	-
MünchK. 1.	49	-	927	-	240	3
MünchK. 2.	1	-	2	-	-	-
MünchK. 3.	4	-	-	-	5	1
AporK. 2./1	157	14	-	-	37	3+3
AporK. 2./2	39	-	-	-	12	-

A saját rendszerükhöz (hiányjelezés szempontjából) következetesen igazodó kezek a BécsiK. 2. és az AporK. 2. keze. A **BécsiK. 2. keze** a hiányjeles *a*-kat használja (485 eset), és egyszer sem hagyja le a pontot a több mint száz lapon. A nép szó előtt háromszor szerepel a hasonulásos alak: *annep* (293) és *annepèt* (318, kétszer).

Az **AporK. 2. keze** a hiányjel nélküli pusztá *a* változatot alkalmazza következetesen (196 eset), és további 14 alkalommal a névelőt egybe is írja a névszóval, amelyek mind a zsoltárok szövegében, nem a himnuszoknál találhatók. Geminált alakok nem jellemzik a kezét.⁶

A **MünchK. 1. keze**, a magát a kolofonban meg is nevező Németi György is hiányjellel látja el a névelő rövid, *z* nélküli változatát. Az anyag 927 ilyen hiányjeles *a*-formája mellett található még (mindössze) 49 *a* is. A pont hiánya nem függ a következő betűtől, és akár egy mondaton belül is állhat ugyanaz előtt a szó előtt a hiányjeles és a hiányjel nélküli alak, pl. „Ne találal *a· konkol'* ki zèduètèc ki izlatoc vèlec oзуo *a buzat* es” l. még: 14ra, 19 vb, 67vb, 90va stb. A pont megléte vagy hiánya valószínűleg a figyelem lankadásával van összefüggésben, mert Németi György hibázásai is elég elszórtak, bár stabilan jelen vannak az egész kódexben, és megfigyelhetők kisebb-nagyobb gócok is: 19vb–20rb és 104rb–104va (8 és 6 hiányjelezetlen alakkal).

A legszínesebb nagy kéz a **BécsiK. 1. keze**, amely az összes jelölést alkalmazza, nem is kis számban. Alapváltozata egyértelműen a hiányjel nélküli *a* (329), amelyet az esetek közel egyharmadában (108) egybe is ír a névszóval, pl. *ahègècbè* (20), *ahèlbol*, *aciliciumot* (31), *aiohokat* (35). A másolóra az egybeírás egyébként is jellemző, más rövidebb szavakat, pl. személyes névmást, igekötőt, tagadószt is gyakran ránt hozzá a névszóhoz: *phatalmafok*, *halzmeq* (20), *múatáincal*, *némögac* (25). További 61 névelő esetében a sriptor hiányjelezett *a*-t ír. Az adatok rendszerint többedmagukkal, de elszórtan állnak, és olykor egy-egy góc is kialakul. Pl. a 8–10. lapokon 6, a 65–67. lapokon pedig 5 *a*-található. A legfeltűnőbb a 97. lap, amelyen önmagában 7 *a*-szerepel, majd a 99–101. lapokon ismét 5. Lehet, hogy nincs összefüggés, de a 93–96. lapok az eredetiben üresek (l. Mészöly 1916: 73). A geminálódott vagy hasonulásos forma (36 adat), kizárólag a *nagy* és a *nép* szavak esetében jelentkezik, de nem minden előforduláskor. Pl. *annag*, *ānèpnç* (25), további példák: *annèp*: 9, 16, 22, 287, *annag*: 25, 80, 288. Ezeket általában (24 alkalommal) rövidíti is a másoló, pl. *ānag papnac* (287).

A **BécsiK. 3. keze** fejezte be a kódex másolását, és ugyan összesen 4 lapot írt, foglalkozhatott a kódex más részeivel is, mert a 91. lapon az első kéz által írt *adilofèges èlètèt* szerkezetből a jelzöt áthúzta, és kijavította a *feztezetes*-re (Mészöly 1916: 72, l. lábjegyzet). A fonetikai igazítás erre a kézre is jellemző, de nem tudni, hogy a névelő melyik rövidebb alakját használta volna, ha sokat ír, mert 3 esetben hiányjeles: *a· ragadozatochbol* (322), *a· mağoc* (323), *a· kegetlèneket* (324); kétszer pedig hiányjel nélküli az *a*: *a iouo nap* (323), *a lødabool* (324); és a már említett javításkor sem írt hiányjelet. Igaz, hogy ebben szerepe lehetett annak is, hogy az átvitott I. kéz sem használta.

A **MünchK. 3. keze** a kódex négy hasábját másolta. A rövid anyagból is kitetszik, hogy nem azt a rövidített alakot használja, amelyiket az első kéz, hanem csak *a*-t ír, az „eltűnt” *z*-t nem jelöli.

⁶ Az Apor-kódex első kezének munkájából, amely az első 36 oldalt írta, csupán töredékek maradtak fenn. H. Bottyánfy Éva kutatásai és a szöveg helyesírása alapján valószínűsíthető, hogy a kéz nem a huszita hagyományhoz kapcsolódó szöveget másolt (Szentgyörgyi 2014: 42), emiatt izgalmas kérdés lenne, hogy vajon a névelőzésére mi jellemző: sajnos azonban a töredékes lapokon egyetlen névelő sem található, így a válasz is a rongálódás áldozatául esett.

Végül a **MünchK. 2. keze** egyetlen verset másolt, összesen 4 sort. Ez a 21vb lapon a Mt 15,14 verse, amely „a második kéz írása, kivéve a törlés fölé írt *mōnaic* szót, mely szintén Németi György kézírása” (Nyíri 1971:136, 2. lábjegyzet). A vers második felében van három névelő: „Ha ke· a· vac a vakot vèzètèndi / mōnaic a· vèzembè èfic” (21vb). Mindegyik névelő *v* előtti helyzetben áll, kettő ponttal, egy pont nélkül.

A kezek összesen 26 esetben nem igazodnak a saját rendszerükhöz, és írnak *az*-t mássalhangzóval kezdődő szó előtt. Ez a vizsgált anyagban található 2108 egyébként igazodó alakhoz képest az esetek mindössze 1,23%-a. Egyértelműen több ez tehát, mint általánosság vagy viszonylagos következetesség – előre elhatározott, tudatos magatartásról beszélhetünk. Ez a gyakorlat, a névelők következetes fonetikai igazítása még évszázadokig nem jellemző, tehát ez a vonás is gyarapítja a már tárgyalt tudatos és sokszor meglepően előre mutató nyelvhasználati jegyeket (vö. 2. fejezet).

A nem igazodó esetek közül ráadásul tíz a *héber* szó előtt áll (BécsiK. 1.: *az hebèr kəniqbèn* (72), *az hebèzeknèl* (76), *az hebèzèc kəuèbèn* (82); BécsiK. 2.: 128, 133, 257, 258 kétszer, 267, 275). A népnév írásmódja a BécsiK. első kezének esetében eltérő: az említettek kivül öt alkalommal fordul még elő a szövegben, mindannyiszor a szókezdő *h* nélkül, *èbèzèc* alakban (32, 36, 43, 47, 89 – az *e* betűk ékezésében eltérések vannak), és ilyenkor ennek megfelelően *az* áll előtte. Talán ennek a hatása, hogy a *h*-val kezdődő előfordulások előtt is a mássalhangzós végű névelő szerepel, de a korban egyébként is gyakori volt a *h* hangérték nélküli használata. A BécsiK. második keze esetében mindig *h*-s kezdettel szerepel a szó, és mindig *az* előzi meg. Az első kéz további öt nem igazított névelőjének esetében a szókezdő hang kétszer ismét *h*: *az halmoknac qfuènin* (43), *az hamiffaknac diləfègèt* (79), újabb két esetben *z* (13, 88), egyszer pedig *t* (285). A BécsiK. második keze a már említettek kivül egyszer használ *az*-t mássalhangzó előtt: „*az babilloniaba vitètet fogloknac*” (109). A MünchK. 1. keze a vizsgált 108 lapon mindössze háromszor nem igazít: *Az žantat ke·* (20ra), *tazlad az pazāolatocat* (25rb), *Az nag ynnèpnc* (92vb). A kódex 3. kezének anyagában egy adatot találhatunk: „& *az mas mōda*” (66vb).

Az Apor-kódex 2. kezének hat nem igazodó alakja a forráshasználat felől nézve is beszédes. Ezek közül három a zsoltárszövegekben szerepel: *az mehtəl* (44), *es az hazugsagrol* (46), *az nappal* (66). A másik három viszont nem zsoltárszövegben, hanem a zsoltároskönyv liturgikus használatára utaló megjegyzésekben fordul elő, itt tehát vagy saját kiegészítést, vagy esetleg eltérő forrást lehet feltételezni: „Ez *az nolczad eyi vigazat*” (125), „He ez auag *az psalmus*” (130), „Ez *az heted eyi vigazat*” (100). Hasonló gyanú egy helyesírási jelenség kapcsán is felmerül, ahol egy rövid, valószínűleg önállóan bejegyzett főhászon („Azzonyok Maria ymagy býnessekerth” AporK. 59/25) mintha áttetszene a kéz saját, betűkapcsolatos helyesírási gyakorlata. Ebben az egy esetben jelöli ugyanis az *ny* és a *gy* hangokat a mellékjelek helyett betűkapcsolattal, és szerepel egy *th* is (Haader–Korompay 2014: 67). Szintén eltérő forrásszöveg használatára utal a *kedeg* kétféle megjelenése a zsoltárszövegekben (*ke·*) és az egyéb zsolozsmaszövegekben (*kedeg* – vö. i. m. 68).

5.3. A veláris mutató névmások

A kódexek anyagában megjelenik a mutató névmásnak egy pusztá vokálisból álló *a*, *e* formája. A kései ómagyar korban ez más szövegek alapján is létezett, de az *az*, *ez*

alakok „összehasonlíthatatlanul gyakoribbak” voltak (G. Varga 1992: 502). Az *e*, *a* variáns feltehetően ősi örökségként maradt fenn (i. m. 488). A kódexekben mind kijelölő jelzőként, mind predikatív szerkezetekben megjelennek. A névmások rövidítésére Bogner is felfigyelt, de ő abból az irányból közelített, hogy ezekben az esetekben a névmást a névelő helyettesíti (Bogner 1912: 65–6). Valószínűbb azonban, hogy ugyanannak az elvnek az alkalmazásáról lehet szó mindkét esetben.

A névelői szerephez nagyon hasonló, előzményként is szolgáló kijelölő jelzői funkcióban álló veláris névmások körébe olyan adatok kerültek, amelyek esetében a latinban is szerepel mutató névmás. A kezek ennek használatában viszonylagos egységeséget mutatnak: minden kéz megtartja a saját (hiányjeles vagy hiányjel nélküli) formájának a használatát, és akárcsak a névelőket, ezeket a névmásokat (nagyon csekély számú kivétellel) is igazítják a fonetikai helyzethez. Elképzelhető, hogy ezekre a Huszita biblia kódexeiben szereplő, igazodó veláris alakokra a konzekvens névelőzés hatott, a későbbi alakulás során pedig éppen a névelővel való alaki egybeesés miatt szorult vissza ez a megoldás. Az *az napon*, *a napon*, *annapon* szerkezet kapcsán gemináció, illetve a BécsiK. második keze esetében nem illeszkedő *az napon* alakok is megjelennek. Fontos kiemelni, hogy az AporK. zsolttáraiban összesen három veláris mutató névmást találtam, ez a három igazodik, illetve a zsolozsmarészben még található két kijelölő jelzős, fonetikai környezettől függetlenül „Ez az”-nak fordított *hic est*-es szerkezet (AporK. 165, 166).

Az alanyi szerepben álló mutató névmások a BécsiK. 1. és 2. kezénél, valamint a MünchK. 3. kezénél nem rövidülnek, *az* alakban állnak, bármilyen hang követi is őket. Nem ilyen egyértelmű azonban, hogy mi a szándéka Németi Györgynek, a MünchK. 1. kezének. 20 esetben *a*- (és egy újabb alkalommal *a*) előzi meg a mássalhangzóval kezdődő szavakat, viszont 10 alkalommal a névmás *z*-s formáját használta. Pl. „& micor *a iouènd*” (102va), „...ki atától *jazmazic a tanofagot val* en rollam” (102rb) vö. még: 54vb, 68va, 68vb, 97va, 97vb, stb.; ezzel szemben: „Es *az iouo & imada otèt*” (22ra), „...*az taneit tütökèt mēdenecrē*” (101va), 68ra, 91ra, 107ra stb. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az alany szerepében álló mutató névmások rövidítése elég erős tendencia, de közel sem valósul meg olyan pontosan, mint a névelők rövidítése. Ez esetben a „hibaszázalék” több mint 30, mégis a kéz a velárisokat olyan nagy számban igazítja, hogy az nem lehet véletlen. Több okot is feltételezhetünk: esetleg figyelmetlenségből, mechanikusan az *az*-okat rövidítette, bár ez nem valószínű, ha azt feltételezzük, hogy már az eredetiben is *a/a*-k álltak a megfelelő helyeken, mert akkor az átalakításra a névelőknél sem kellett már figyelnie. Továbbá a rámutatás ezekben a szavakban túl erős ahhoz, hogy a másoló – még ha csak második nyelve is a magyar – névelőnek érzékelje őket. Elképzelhető az is, hogy a beszélt nyelvi változat hatott rá, és visszavitte a kódex sajátosságai közé azt, amit a fordítók eredetileg egységesítettek. A jelenség hátterében a „konzekvens névelőzés”, az igazítás analógiás hatása valószínűleg jelentős.

5.4. A palatális alakok

A palatális forma alkalmazása következtelenebbnek tűnik, mint a velárisé. A kezek ugyanolyan módon rövidítik őket (jelezve vagy nem jelezve az elhagyott *z*-t), mint a velárisokat, kivéve a MünchK. 1. kezét, aki ezúttal nem használ hiányjelet (vö. 1. táblázat). Amíg a velárisok kijelölő jelzői szerepben alapvetően igen, alanyi szerepben pedig alapvetően nem igazodtak a fonetikai környezethez, addig a palatálisok esetében mindkét

pozícióban ingadozást tapasztalhatunk (3. táblázat), és a velárisokkal szemben az alanyi helyzetben álló adatoknál talán a rövidülés felé mutató tendencia rajzolódik ki. Feltűnő, hogy a zsoltárszövegekben a mutató névmás alig jellemző.

3. táblázat:

A mássalhangzó előtti *e*, *ez* névmások száma és formája kezenként

	kijelölő jelző			alany	
	<i>e+msh</i>	<i>ez+msh</i>	<i>en...</i>	<i>e+msh</i>	<i>ez+msh</i>
BécsiK. 1.	26	18	8	5	11
BécsiK. 2.	20	3	-	1	7
MünchK. 1.	67	6	-	12	33
MünchK. 3.	3	-	-	-	-
AporK. 2./1.	1	-	-	-	-

A mai nyelvi állapotból kiindulva azt váránk, hogy kijelölői helyzetben a palatálisok fognak tökéletesen igazodni, mégis a velárisok rövidülnek gyakorlatilag teljesen következetesen.

A latin megfelelő nélkül betoldott palatális alakok – valamennyi kéznél – kijelölő jelzői szerepű, anaforikus vagy kataforikus névmások, olykor pedig mintha a névelőzés felé mutatna a használatuk. Ezzel kapcsolatban funkcionális szempontok bevonása nélkül többet nem lehet megállapítani, és számolni kell azzal is, hogy az általam használt latin változat nyilvánvalóan nem egyezik meg a fordítók által használttal. Ezek fényében a továbbiakban a latin megfelelő nélküli palatális formáknak csupán az alaki kérdéseit elemzem.

Ezek az alakok is igazodnak a fonetikai helyzethez, még kisebb arányban találunk mássalhangzó előtt *z*-s alakokat, mint a (veláris) névelők esetében. Például: „Hol vagon azért nekõnc añe kenèzõnc è *kietlenbèn*” – „Unde ergo nobis in deserto pane tantos” (MünchK. 22rb); „Mikor ke· a· hõs hallotta uolna è *bèzedekèr*” – „Cum audisset autem adulescens verbum” (MünchK. 25rb). Egyedül a *világ* szó mellett gyakori a hosszabb *ez* használata, ami mögött az állhat, hogy az *ez/e világ* szókapcsolat lefoglalódott a ’mi földi világunk’ jelentésre szemben a halál utáni léttel, a túlvilággal (vö. I. Gallasy 1992: 744), így feltehetően a régebbi, lexikalizálódott alak verseng az újabb ejtés- és írásmóddal. A fonetikai helyzethez nem igazodó alakok száma minden kéz esetében egy-kettő (kivéve Németi Györgynél, aki ebben az esetben nem „hibázik”), viszont az *ez világ* nagyon gyakori (ehhez lásd a 4. táblázatot). Az általa másolt részekben szerepel egyébként a legtöbb *e világ* a János evangéliumában, melynek egyik hangsúlyos témája a nem Istenhez tartozók, a „világ” és az Isten és a hozzá tartozók gondolkodásbeli különbsége.

4. táblázat:
A világ szó előtt előforduló palatális névmások száma

	<i>e világ</i>	<i>ez világ</i>
BécsiK. 1.	-	4
BécsiK. 2.	6	2
MünchK. 1.	62	3
AporK. 2.	-	5

A külön adatszoportként kezelt, inkább a névelőzés felé hajló, de akár névmásként utalószoói szerepet betöltő adatok pl. „...*terram, in qua...*” : „*a földet kibèn zülèttèl*” (BécsiK. 4) esetében sem a velárisok, sem a palatálisok kapcsán nem volt az elővigyázatosságra szükség: ugyanazok a tendenciák érvényesülnek esetükben, mint a névelők-nél, a hibázások kezenként nagyon kicsi százalékát teszik ki az anyagnak. Ezeket nem közlöm számszerűsítve.

6. Tanulások és következtetések

A részletes vizsgálat bebizonyította, hogy igaz a szakirodalom expliciten ki nem mondott állítása, miszerint az ún. Huszita biblia fordítói a határozott névelőket tudatosan és következetesen igazították a fonetikai környezethez. Azonos formájuk és szófaji előzmény voltuk miatt a kérdéshez szorosan kapcsolódó *a*, *az*, *e*, *ez* mutató névmások esetében a kép sokkal színesebb, mint a névelőkében, és nem is jelenthető ki semmi ilyen határozottan. Világossá vált, hogy az elv a fordítóké, és a másolók ezt az elvet általában nagy következetességgel, de különféle módokon valószínűsítették meg, így a formák őket jellemzik, és a fordítókhoz ezen a vonalon nem lehet közelebb jutni.

Abban szinte biztosak lehetünk, hogy már az eredeti kézirat – amelynek a három kódex a másolata –, a szókezdő hangokhoz igazította a névelőket. Ez egyrészt megfelel annak a mozaikokból összeálló képnek, amely a fordítók tudatosságáról és pontosságáról más szempontok alapján írtakból rajzolódik ki. Másrészt valószínűbb az, hogy egy (vagy több), amúgy is nagy nyelvi tudatossággal rendelkező személy gyakorlatát kövesse később – több-kevesebb hűséggel – hét másik, mint hogy hét későbbi sriptor részben térben és időben egymástól függetlenül találjon ki azonos elvű, de részleteiben eltérő, kora írásos szövegalkotási szokásait századokkal megelőző rendszert.

Azzal kapcsolatban, hogy a kódexek forrásául szolgáló kézirat az *a* vagy *a·* formát használta-e a névelő rövid alakjának jelölésére, sem nyelvi, sem statisztikai szempontok alapján nem állíthatunk biztosat, és logikai úton is mindkét változat védhető.

A hiányjelezett *a·* forma használatát támogatja az a tény, hogy míg a korban a puszta *a* használata a fennmaradt emlékek alapján gyakoribb volt a hiányjelezett változatnál (I. Gallasy 1992: 720), a BécsiK. 1. keze – mint hibái mutatják – figyelme lankadásakor mégsem elhagy, ami jellemzőbb ilyen mentális állapotban, hanem hozzátesz valamit a szöveghez. Ez egyrészt akkor fordulhatott elő, ha az előtte fekvő eredetiben is ezt a hosszabb formát látta, és nem figyelte arra, hogy – igazodva saját megoldásához – ne tegye ki az egyébként látott pontot. Ezt támogatná még az a tény is, hogy mindkét kódex használja az *a·* alakot, annak ellenére, hogy az a korban ritkább volt.

Ugyanakkor közelíthetünk abból az irányból is, hogy a BécsiK. 1. kezének az egyéni gyakorlata az *a·* volt, és ezt cserélte fel az eredetiben látott *a*-ra, amelytől viszont

eltért akkor, amikor nem figyelt, és automatikusan kitette a pontot. Ezt az álláspontot gyengíti, hogy gyakran írja egybe a névelőt a szóval, ami viszont a pont miatt nem lehetett volna feltételezett egyéni gyakorlatának a része.

A legerthetlenebb jelenség a BécsiK. 2. kezének hiányjelezett *e'* formája, amelyet csak egyetlen scriptor használ. Ha része volt az eredetinek, a többi (illetve a másik hiányjelező) kéz miért nem teszi ki? Ha viszont nem volt része, akkor a másik kéz, aki ugyanezt az elvet követi a velárisok esetében, a palatálisoknál miért nem?

Az eltérő lapbeosztás és sorszámozás miatt a szövegek hosszúságát nehéz összehasonlítani, mégis feltűnő, hogy az AporK. részletében sokkal kevesebb a névelő és a névmás is, mint a másik két kódexben. Még nagyobb a különbség, ha a zsoltárokat és a zsolozsma szövegeit külön vesszük: a zsoltárok 127 lapján 214, a zsolozsma-alkatrészek 12 lapján pedig 51 névelő fordul elő. Előbbiek esetében átlagosan laponként kettőnél kevesebb (ugyanakkor inkább az jellemző, hogy lapokon át egy sem, majd egy-egy lapon csoportosan több), utóbbiaknál pedig laponként átlagosan négy-öt. Feltűnő viszont ezek esetében is, hogy a bibliai eredetű szövegek – Magnificat, Nunc dimittis, Benedictus – összesen egyetlen egy határesetű névelőt (AporK. 169) tartalmaznak. Lehetséges okként felmerülhet a szövegek eltérő műfaja, másrészt gyanakodhatunk a fordítókra, akik (megengedve, hogy a két fordítónál többen dolgoztak a szövegen) a zsoltárok esetében talán nem ugyanazok voltak, mint a másik két kódexben megőrződött részeké. Bár az AporK. a másolási hibái alapján feltehetően többszöri és a másik kettőnél későbbi másolat, nem valószínű, hogy a névelők a másolók kezén veszttek volna el a szövegből. Rögzíthet viszont a szöveg egy korábbi, kevesebb névelőt használó nyelvallapotot, melyet támogat az a tény, hogy más szempontok alapján is felmerült már, hogy a zsoltároskönyv lett volna a „huszita korpusz” elsőként lefordított egysége (vö. Szentgyörgyi 2014: 43). A névelők funkcionális vizsgálata, amelyet Imre Samu (1953) a BécsiK. esetében végzett, talán közelebb vinne egyes kérdések megválaszolásához.

A vizsgálat emellett, hogy egy újabb, a fordítók tudatosságával összefüggő jelenségre hívja fel a figyelmet, arra is rámutat, hogy e mögött a látszólag egységes nyelvhasználati jegy mögött is vannak fel nem tárt rész kérdések, különbségek.

Hivatkozások

- Benkő Loránd főszerk. 1992: *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1, Budapest, Akadémiai.
- Berrár Jolán 1957: Hasonlító kötőszók a Huszita Bibliában, *Magyar Nyelv* 53, 396–403.
- Bogner Mihály 1912: *A Bécsi, Müncheni- és Apor-kódex mondattana*, Zsombolya, Perlstein-féle könyvnyomda.
- Egedi Barbara 2014: Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek, in É. Kiss Katalin szerk.: *Magyar generatív történeti mondattan*, Budapest, Akadémiai 95–126.
- I. Gallasy Magdolna 1991: A névelő és névelő-előzmény, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I, Budapest, Akadémiai, 461–75.
- I. Gallasy Magdolna 1992: A névelők, in Benkő Loránd főszerk. 1992: 716–71.

- Gugán Katalin 2015: És mégis: mozog? Tagadás és igemódosítók az ómagyarban és a középmagyarban, in Kenesei István – É. Kiss Katalin szerk.: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 27, Budapest, Akadémiai, 153–78.
- Haader Lea 1993: „eez myt mondaaz myes twgyok” *Névtani Értesítő* 15, 134–7.
- Haader Lea – Kocsis Réka 2014: A kódex története, in Haader–Kocsis–Korompay–Szentgyörgyi szerk. 2014: 25–31.
- Haader Lea – Korompay Klára 2014: A kódex scriptorai és helyesírásuk, in Haader–Kocsis–Korompay–Szentgyörgyi szerk. 2014: 61–80.
- Haader Lea – Kocsis Réka – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf szerk. 2014: *Az Apor-kódex. 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, Budapest–Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Hadrovics László 1994: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága = Nyelvtudományi Értekezések* 138, Budapest, Akadémiai.
- Imre Samu 1953: A határozott névelő használata a Bécsi Kódexben, *Magyar Nyelv* 49, 348–59.
- Imre Samu 1960a: A szóvégi *ë* > *e* nyíltabbá válása a Bécsi és a Müncheni Kódexben, *Magyar Nyelv* 56, 156–66.
- Imre Samu 1960b: Az *ige* : *igét* és a *kecske* : *kecskét* típusú névszótövek a Bécsi és a Müncheni Kódexben, *Magyar Nyelv* 56, 445–50.
- Imre Samu 1964: *A magyar huszita helyesírás néhány kérdése = Nyelvtudományi Értekezések* 43, Budapest, Akadémiai.
- Károly Sándor 1965: *A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban. Morfológiai rész*, Budapest, Akadémiai.
- Kniezsa István 1952: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest, Akadémiai, 144–86.
- Korompay Klára 1988: Nyelvjárási megoszlás és normatív törekvések a kései ómagyar kor névszóragozásában, in Kiss Jenő – Szűts László szerk.: *A magyar nyelv rétegződése*, Budapest, Akadémiai, 605–10.
- Korompay Klára 2015: Gondolatok egy régi-új vitához: az ún. Huszita biblia eredetének kérdésköre, in Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk.: *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*, Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológia Tanszék, 79–88.
- Korompay Klára megj. e.: *Egy nyitott kérdés, több tudományterület metszéspontjában: az ún. Huszita biblia*. Konferencia-előadásként elhangzott: Husz János és a huszizmus hatása a magyarországi művelődésben. ELTE BTK, Budapest, 2015. november 9.
- Mészöly Gedeon 1916: *Bécsi Codex. Betűhű átírta és latin megfelelő*, Budapest.
- Nyíri Antal szerk. 1971: *A Müncheni Kódex 1466-ból*, Budapest, Akadémiai.
- Rácz Endre 1963: A magyar nyelv következtető mondatainak története a XVI. század elejéig, *Néprajz és Nyelvtudomány* 7, 19–29.
- Szabó Flóris 1989: Huszita-e a Huszita Biblia? Bíráló és útkeresés, *Irodalomtudományi Közlemények* 93, 118–26.

- Szentgyörgyi Rudolf 2014: Az Apor-kódex zsoltároskönyve és liturgikus szövegei, in Haader–Kocsis–Korompay–Szentgyörgyi szerk. 2014: 31–57.
- G. Varga Györgyi 1992: Mutató névmások, in Benkő főszerk. 1992: 488–515.